

॥ श्रीगणेशाय ॥

विद्वद्गरनिर्मयसमग्रकृतः शुद्धादितुष्टिमागोप-
ब्रतोत्सवपवादिनिर्णयः ।

—०००००—

नवलसप्रबंधकतुंगोस्वामि श्रीपुरपोतमजी-
महाराजकृत-

दोतोत्सवनिर्णयश्च

श्रीनाथद्वारा श्रीशंगोस्वामिकृत श्री १०८ श्री
गोविन्दलाल डीमहाराजसमाधाय

—०—

प्रकाशकः—

देवार्पणसमाधायकजी

विद्याविमलय — नागपुर

संशोधकः— श्री वाङ्मयाध्यायी

सम्पाद

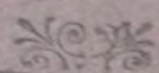
१९९९

निर्देशकः

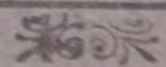
१)

समाप्तः

१९९९

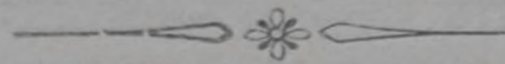

श्रीसुदर्शनचन्द्रालय “ नाथद्वारा ”

निर्मयरामभट्टकृतो—

व्रतोत्सवपर्वादिनिर्णयः ।

श्रीकृष्णस्य वचो वन्दे दुर्बोधं विदुषामपि ।
तद्व्याख्यातृवचो वन्दे तत्सुबोधत्वसाधनम् ॥ १ ॥
व्रतानामुत्सवानाञ्च पर्वणाश्चापि निर्णयः ।
प्राचीननिर्णयान्दृष्ट्वा वक्ष्यतेऽत्र समासतः ॥ २ ॥
एकादशीव्रतं पूर्वं ततो जन्माष्टमीव्रतम् ।
ततो राधाष्टमी प्रोक्ता दानैकादशिका ततः ॥ ३ ॥
वामनद्वादशी चैव पर्वाणि नवरात्रिके ।
विजयादशमी ज्ञेया शारदीपूर्णिमा ततः ॥ ४ ॥
कार्तिकस्यासिते पक्षे ख्याता धनत्रयोदशी ।
दीपोत्सवसमीपस्था ख्याता रूपचतुर्दशी ॥ ५ ॥
ततो दीपोत्सवः प्रोक्तो ह्यष्टम्युत्सवस्ततः ।
ततो आर्तद्वितीया च ततो गोपाम्नाष्टमी मता ॥ ६ ॥
प्रबोधैकादशी ख्याता तस्यां जागरणं स्मृतम् ।
नवम्यां पौषमासस्य कृष्णपक्षे महोत्सवः ॥ ७ ॥
श्रीमद्विठ्ठलनाथानां विश्वविख्यातकर्मणाम् ।
ततो भोगीर्ति^{१०} विख्यातं पर्व संक्रमणात्पुरा ॥ ८ ॥
लोकसिद्धमिदं ज्ञेयं ततः संक्रान्तिरेव च ।
शुक्ले माघस्य पञ्चम्यां वसंतपञ्चमी मता ॥ ९ ॥

- अस्यैव पूर्णिमायान्तु रोपणीपर्व कीर्तितम् ।
 देशाचारादिदं ज्ञेयं यत्र दण्डावरोपणम् ॥ १० ॥
- सप्तम्यां फाल्गुने कृष्णे गोवर्धनधरोत्सवः ।
 होलिकोदीपनं कार्यं त्यक्त्वा भद्रां यथोचितम् ॥ ११ ॥
- ततो दोलोत्सवः प्रोक्त उत्तराफाल्गुनीदिने ।
 चैत्रे शुक्लप्रतिपदि वत्सरारम्भ ईरितः ॥ १२ ॥
- अमान्ते चैत्रमासेऽथ मेघसंक्रमणं रवेः ।
 चैत्र शुक्लनवम्यां श्रीरामचन्द्रमहोत्सवः ॥ १३ ॥
- एकादश्यां कृष्णपक्षे वैशाखे शोभने दिने ।
 श्रीमदाचार्यवर्याणामाविर्भावमहोत्सवः ॥ १४ ॥
- वैशाखे शुक्लपक्षस्था तृतीया चाक्षया मता ।
 अत्रैवोक्तश्चतुर्दश्यां श्रीनृसिंहमहोत्सवः ॥ १५ ॥
- दशमी ज्येष्ठशुक्लस्था प्रोक्ता दशहराभिधा ।
 लोकानां पावनाय यत्र गंगासमुद्भवः ॥ १६ ॥
- सर्नानवात्रा ततः प्रोक्ता ज्येष्ठानक्षत्रसंभवे ।
 आषाढे शुक्लपक्षस्थपुष्यकक्षे रथोत्सवः ॥ १७ ॥
- आषाढे शुक्लषष्ठ्यां तु षष्ठ्यैवैति कीर्तिते ।
 आषाढे पौर्णमासी च तिथिर्धर्मप्रदायिनी ॥ १८ ॥
- हिन्दोलोऽऽन्दोलनारम्भः श्रावणे कृष्णपक्षतः ।
 शुक्लपक्षे तृतीया च षष्ठ्यमी नार्गपञ्चमी ॥ १९ ॥
- उपवासदिने कार्यं पौर्वित्रारोपणं हरौ ।
 अत्रैव पूर्णिमायां हि रक्षाबन्धनमिष्यते ॥ २० ॥
- एवमुद्देशतः प्रोक्ता उत्सवा वत्सरस्थिताः ।
 निर्णीयन्ते त एवात्र पुराणस्मृतिवाक्यतः ॥ २१ ॥

तत्र तावच्छ्रीभागवततत्त्वदीपनिबन्ध एकादश्युपवासादि-
कर्तव्यं वेधवर्जितं तथा जन्माष्टमी चापि सप्तमी वेधवर्जि-
तेत्यत्र एकादश्यादिक्रमेण निर्णयादत्रापि तथाविधक्रमेणैव
निर्णीयते ॥

अथ एकादशी निर्णयः । निबन्धे ' एकादशीव्रतं च
षट्पञ्चाशद्वेधरहितं कर्तव्यम् । पूर्वमन्यथाकरणेऽपि भगवन्मा-
र्गप्रवेशानन्तरं पञ्चपञ्चाशद्घटिका दशमीचेत्तदैकादशी त्याज्ये
त्युक्तम् ' । अत्र पूर्वं षट्पञ्चाशद्वेधरहितं कर्तव्यमित्युक्त्वा पश्चा-
त्पञ्चपञ्चाशद्घटिकेत्युक्तं तदाशयस्तु स्फुटीकृत उत्सवप्रताने
श्रीपुरुषोत्तमैः प्रकारभेदेन । तत्र पञ्चपञ्चाशद्घटिकाभिः शल्यवे-
धमादायेत्येकः पक्षः ॥ घटिकामात्ररात्रिशेषे वक्ष्यमाणपारिभा-
षिकसूर्योदयमादाय ततः पूर्वं चतस्रो घटिकास्त्याज्या इति
द्वितीयः प्रकारः ॥ किञ्च ज्योतिःशास्त्रे गणितग्रन्थेषु बहूनां
पक्षाणामुक्तत्वात् । विष्णुधर्मेषु सर्वेषु ग्राह्या आर्योद्भवा तिथि-
रिति वचनात् आर्यमतानुसारेण दशम्या घटिकाधिक्यसंभावनया
पञ्चपञ्चाशद्घटिका इत्युक्तमिति तृतीयः प्रकारः ॥ विवादिषु
च सर्वेषु द्वादश्यां समुपोषणमित्यादीनामपि संग्रहो भविष्य-
तीति ज्ञेयमिति चतुर्थः प्रकारः ॥ अरुणोदयवेधस्तु सुप्रसिद्ध
एव । तथा च भविष्यपुराणे । अरुणोदयकाले तु दशमी
यदि दृश्यते । सा विद्धैकादशी तत्र पापमूलमुपोषण-
मिति गारुडेऽपि । दशमीशेषसंयुक्तो यदि स्यादरुणादेयः

नैवोपोष्यं वैष्णवेन तदिनैकादशीव्रतमिति उदयात्प्राक्
 चतस्रस्तु नाडिका अरुणोदय इति ॥ नाडिका पट्पञ्चाशत्
 प्रातस्त्वेकोऽधिकोऽरुणः ॥ उपः कालोऽष्टपञ्चाशत्
 शेषः सूर्योदयः स्मृतः इति ॥ अत्रोक्तः सूर्योदयस्तु पारि-
 भाषिकः ॥ अत्र पूर्वोक्तसर्वपक्षेषु पूर्णपञ्चपञ्चाशद् घटिकादशमी-
 वेधस्त्याज्यः । तथा चोक्तं श्रीकल्याणरायैः स्वकृतैकादशीनिर्णये ।
 पञ्चपञ्चाशद् घटिकामध्ये पलमात्रन्यूनतायामप्येकादशी न त्वा-
 ज्येति । कदाचित्तु वेधाभावेप्येकादशी त्याज्या । त्यागनिमित्तानि
 तु प्रोक्तानि । तत्रैकादश्याधिक्ये नारदः—संपूर्णैकादशी यत्र
 द्वादश्यां वृद्धिगामिनी । द्वादश्युल्लंघनं कार्यं त्रयोदश्यां
 तु पारणमिति । द्वादश्या आधिक्ये तु गारुडे—पूर्वाभावे
 यदा नन्दा भद्रा चैव विवर्धते । तदोपोष्या तु भद्रा
 स्यात्तिथिवृद्धिः प्रशस्यत इति ॥ उभयाधिक्ये तु भृगुराह ।
 संपूर्णैकादशी यत्र प्रभाते पुनरेव सा । तत्रोपोष्या
 द्वितीया तु परतो द्वादशी यदीति ॥ १

अथ जन्माष्टमी निर्णयः ॥ तत्र निबन्धे । जन्मा-
 ष्टमी तु सूर्योदयानन्तरं सप्तमी चेत्तदा त्याज्या । उदयादुद-
 यात्प्रोक्ता हरिवासरवार्जिता इति ॥ एकादशी त्वरुणोदया-
 दित्यर्थः ॥ पद्मपुराणे । कलाकाष्ठामुहूर्तापि यदा कृष्णा-
 ष्टमी तिथिः । नवम्यां सैव ग्राह्या स्यात्सप्तमीसंयुता
 न हि । पूर्वविद्धाष्टमी या तु उदये नवमी दिने । मुहूर्त-

मपि संयुक्ता संपूर्णा साऽष्टमी भवेदिति ॥ अथ ब्रह्मवैवर्ते-
वर्जनीया प्रयत्नेन सप्तमी संयुताष्टमी । स ऋक्षापि न
कर्तव्या सप्तमीसंयुताष्टमीति ॥ अष्टमीक्षये तु शुद्धनवम्यामे-
वोपवासः कार्यः ॥ तथा च स्कन्दपुराणे व्यासवचनम्-
जन्माष्टमीं पूर्वविद्धां सऋक्षां सकलामपि । विहाय
नवमीं शुद्धामुपोष्य व्रतमाचरेदिति ॥ एवमेव निर्णीतं
श्रीमदाचार्यचरणैः सुबोधिण्यां दशमस्कन्धतृतीयाध्याये ततश्च
शौरिरिति श्लोकविवरणे । शुद्धाष्टम्यभावे नवम्युपोष्येति । अत्र
जन्माष्टम्या निशीथव्याप्तिबोधकानि वचनानि तु जयन्तीपरत्वेन
व्यवस्थापितानि श्रीविठ्ठलनाथप्रभुभिः । दिनद्वयेपि सूर्योदयव्या-
पिनी शुद्धाधिकाष्टमी तु पूर्वैव ग्राह्या । त्यागहेतोर्वेधस्याभावात्
बहुकालव्यापित्वाच्च । यदि दण्डात्मिकायास्तु तिथेर्निष्क-
मणं परे । अकर्मण्यं तिथिमलं विद्यादेकादशीं विनेति
ज्योतिर्निबन्धवाक्याच्चेति संक्षेपः ॥ २ ॥

अथ भाद्रपदशुक्लाष्टम्यां श्रीस्वामिन्युत्सवः ।
स चोदयव्यापिन्यामेव कार्यः ॥ युगाद्यावर्षवृद्धिश्च सप्तमी
पार्वतीप्रिया । रवेरुदयमीक्षन्ते न तत्र तिथियुग्मतेति
वाक्यात् । दिनद्वये सूर्योदयव्याप्तौ तु पूर्वैव ग्राह्या । अष्टमी
क्षये तु विद्धायामेव । गत्यन्तराभावात् ॥ जन्माष्टमीव्रते अष्ट-
मीक्षये शुद्धनवमीविधायकवचनवत्प्रकृते तादृशवचनाभावात् ।
एवमेकादशी जन्माष्टमीव्यतिरिक्तेषु रामनवमीनृसिंहजयन्तीश्री-

मदाचार्यप्रादुर्भावादिष्वक्षय्यतृतीयादिषु च प्रायेण निर्णयो ज्ञेयः ।
 कचिद्वामनजयन्तीविजयादशमीशारदपौर्णमासीदीपोत्सवमातृद्वि-
 तीयादिषु प्रकारभेदोऽस्ति स च तत्तन्निर्णयप्रसङ्गे वक्ष्यते ॥३॥

अथ भाद्रपदशुक्लैकादश्यां दानोत्सवः । स च
 सदाचारप्राप्तः । तत्रेदानीं केचिच्छ्रीमदाचार्योत्सववत्सूर्योदय-
 व्यापिन्यामेकादश्यामुत्सवं कुर्वन्ति । क्षये तु विद्यायामेव ।
 शुद्धाधिकायां तु पूर्वस्यामेवेति, केचित्तूपवासवत्तिथिं गृह्णन्ति ।
 तत्रैतदुत्सवस्य सदाचारमात्रसिद्धत्वेन तन्निर्णये नाग्रहः कार्यः ।
 साधूनां समयश्चापि ज्ञाप्यमाणं वेदवद्भवेदिति मत्स्यपुराण-
 वाक्यात् । सदाचारस्यापि प्रामाण्यं सकलवादिसंमतमेव ।
 तथाप्युपवासदिन एव दानोत्सवः कार्य इति मुख्यः पक्षः ॥
 तथा हि तृतीयस्कन्धसुबोधिन्यामेकादशाध्याये, संवत्सरः
 परिवत्सर इति श्लोकव्याख्याने व्रतादिस्थित्यर्थमेकादश्यादिरपि
 मासो वैष्णव इत्युक्तम् । तथा च भाद्रपदशुक्लैकादश्यामाश्विना-
 रंभस्तदैव शरदारम्भः । स च शुद्धायामैवेकादश्यां स्वीकार्यः ।
 एवं च शरदादिदधिदुग्धादिसंपत्तेः प्रसिद्धत्वात्तदैव दानोत्सवः
 स्वीकृतः । स च यद्यपि दानलीलायामहन्यति मनोहरे निजगृहा-
 द्विहारे चेत्यत्र स्फुटतयोक्तस्तदर्थमपि तदारम्भकालनिर्णयार्थमयं
 प्रकारो तिष्ठति ॥ ४ ॥

अथ वामनाविर्भावनिर्णयः । तत्रैकादश्यां विष्णु-
 शृङ्खलसत्त्व एकादश्यामेवोत्सवः कार्यः । एकादशी द्वादशी च
 वैष्णव्यमपि तत्र चेत् । तद्विष्णुशृङ्खलं नाम विष्णुसायु-
 ज्जकृद्भवेदिति विष्णुधर्मोत्तरात् ॥ द्वादशी श्रवणर्त्तं चेत्
 स्पृशेदेकादशीं यदि । स एव वैष्णवो योगो विष्णुशृङ्खल
 संज्ञकः ॥ तस्मिन्नुपोष्य विधिवत् नरः प्रक्षीणकिल्बिषः ।
 प्राप्नोत्यनुत्तमां सिद्धिं पुनरावृत्तिदुर्लभामिति मात्स्याच्च ।
 अत्र दिवोदासीये-रात्रेः प्रथमपादे चेच्छ्रवणं हरिवासरे । तदा
 पूर्वामुपवसेत्प्रातर्भाते च पारणमित्युक्तम् ॥ कचित्तु । तिथि-
 नक्षत्रयोरीगे योगश्चैव नराधिप । द्विकलो यदि लभ्येत
 स ज्ञेयो ह्याष्टयामिक इति वचनादहोरात्रिमध्ये कलामात्रस-
 त्वेऽपि विष्णुशृङ्खलयोगो भवतीति निर्णीतम् । अत्र मुख्यगौण-
 भेदेन व्यवस्था ज्ञेया । प्रथमो मुख्यो द्वितीयो गौण इति ।
 सांप्रदायिकास्तु दिवैव योगं स्वीकुर्वति न तु रात्रौ ॥ अर्धो-
 दयपर्वदौ रात्रियोगस्य, दिवैव योगः शस्तोऽयं न तु रात्रौ
 कदाचनेति वाक्येन निषेधात् । अन्यत्रापि कालमाधवीयादौ-
 यस्मिन्नस्तामियाद्भानुस्वन्नक्षत्रमुपोषणे । उदये त्रिमुहूर्तस्थं
 नक्षत्रं व्रतदानयोरित्यादिना दिवायोगस्यैव ग्रहणाच्च ॥ यदा
 तु एकादश्यामेव श्रवणयोगो न द्वादश्यां तदाप्येकादश्यामेवो-
 त्सवः कार्यः । तदुक्तं नारदीये-यदा न प्राप्यते ऋक्षं
 द्वादश्यां वैष्णवं क्वचित् । एकादशी तदोपोष्या पापघ्नी

श्रवणान्विता ॥ उभयोर्देवता विष्णुः पुराणपुरुषोत्तमः ।
 विभेदोपि न कर्त्तव्यो विभेदात्पतते नर इति ॥ यदा तु
 पूर्वेऽहि न विष्णुशृङ्खलं तदा त्वेवं निर्णयः ॥ वामनावतारो हि
 मध्याह्ने । तत्र मध्याह्नपदेन दिवसमध्यभागोऽभिजिन्मुहूर्तात्मको
 ज्ञेयः । दिनमध्यभागे श्रवणालाभे तु पञ्चधा विभक्तदिवसस्य
 तृतीयभागात्मको मध्याह्नो ग्राह्यः । तत्रैव विषयविवेकः ।
 वामनद्वादशी द्विविधा ॥ मध्याह्नेऽपि श्रवणरहिता
 श्रवणयुक्ता च । तत्र श्रवणयोगरहिता चतुर्विधा, पूर्वद्युरेवम-
 ध्याह्नव्यापिनी परेद्युरेव मध्याह्नव्यापिनी दिनद्वयेऽपि मध्याह्नव्या-
 पिनी दिनद्वयेऽपि मध्याह्नाव्यापिनी चेति, तत्रैकदिनव्याप्तौ
 सैव ग्राह्या । दिनद्वयेऽपि मध्याह्नव्याप्तावव्याप्तौ चैकादश्यामुत्सवः
 कार्यः । रुद्रेण द्वादशीयुक्तेति युग्मवाक्यात् । युग्मवाक्यं तु युग्मा-
 नि युग्मभूतानां षण्मुन्योर्वसुरन्ध्रयोः । रुद्रेण द्वादशी युक्ता
 चतुर्दश्याः च पूर्णिमा ॥ प्रतिपद्यप्यमावास्यातिथ्योर्युग्मं
 महाफलम् । एतद्व्यस्तं महाघोरं हन्ति पुण्यं पुरातनम् ॥
 इति कालमाधवीयादौ निर्णयोक्तं द्रष्टव्यम् । यदा तु दिनद्वयेऽपि
 श्रवणयोगस्तदापि, द्वादश्यां द्वितीयदिन एव मध्याह्नव्याप्तौ
 तस्यामेवोत्सवः कार्य इति निर्णीतमुत्सवप्रताने ॥ द्वितीयदिन
 एवेत्येवकारेण दिनद्वयेऽपि द्वादश्यां मध्याह्नव्याप्तौ युग्मवाक्यात्
 पूर्वैव ग्राह्येति ज्ञेयम् ॥ अत्र द्वादश्यां श्रवणयोगो मध्याह्ने मुख्यः ।
 तदसंभवे तु मध्याह्नातिरिक्तकालीनोऽपि श्रवणयोगो ग्राह्यः ॥

यच्चोक्तमुत्सवप्रदाने । श्रवणस्यावश्यकता प्राप्यते । तिथी तु
उमे अप्यविरुद्धे ॥ अत्रोमे इति पदेनैकादशीद्वादश्या गृह्यते न
तु त्रयोदशी । भविष्यपुराणे तु । एतत्सर्वं समभवदेकादश्यां
युधिष्ठिरेत्यादिना नारदवाक्यैर्वामनाविर्भाव एकादश्यामुक्तः ॥
यदा तु द्वितीयदिने सूर्योदयव्यापिनी स्वल्पापि द्वादशी श्रवण-
युक्ता तदा उदयव्यापिनी ग्राह्या । श्रवणद्वादशीव्रते इति नार-
दीयवाक्यात् द्वादश्यामुत्सवः कार्यः ॥ यदा तु द्वितीयदिन-
उदयव्यापिनी श्रवणयोगरहिता स्वल्पा द्वादशी स्यात् मध्याह्ने
श्रवणयुक्ता त्रयोदशी तदा त्वेकादश्यामेवोत्सवः कार्यः ॥
उदयव्यापिनी ग्राह्या श्रवणद्वादशीव्रते इती नारदीयवाक्ये ॥
श्रवणद्वादशीपदेन श्रवणयुक्ता द्वादशी श्रवणद्वादशीति
व्युत्पत्त्या त्रयोदश्या ग्रहीतुमशक्यत्वात् ॥ यदा तु दिनद्वयेऽपि
सूर्योदयव्यापिनी शुद्धाधिका द्वादशी भवेत् श्रवणं च परेद्युरेव
तदा षष्ठिघटिकात्मिकामपि पूर्वां विहाय स्वल्पापि परैवोपोष्या
नक्षत्रयोगस्य प्राबल्यात् तदुक्तम् ॥ तिथिनक्षत्रयोर्योगे योग-
श्चैव नराधिप । द्विकलो यदि लभ्येत स ज्ञेयो ह्याष्ट्या-
मिक इति ॥ अत्रैवं संग्रहः ॥ यदा पूर्वदिने विष्णुशृङ्खलयोग-
स्तदा पूर्वदिनमेव ग्राह्यम् । यदा वा एकादश्यामेव श्रवणयोगो
न द्वादश्या तदाप्येकादश्यामेवोत्सवः कार्यः । यदा तु प्रथमेऽदि-
न विष्णुशृङ्खलं द्वितीयदिने च न श्रवणं द्वादश्याश्च मध्याह्न-
व्याप्तिरुभयत्र समविषमैकदेशव्याप्तिर्वा तदा पूर्वदिनमेव ग्राह्यम् ।
रुद्रेण द्वादशीति युग्मवाक्यात् द्वादश्यां श्रवणयोगो मध्याह्ने

मुख्यः । कालान्तरे गौणः । दिनद्वये श्रवणाभावे तु मध्याह्न्या-
पिनी द्वादशी ग्राह्या । दिनद्वयेऽपि द्वादश्या मध्याह्न्यापत्यभा-
वेऽपि पूर्वव आद्येत्यादि सर्वं पूर्वमुक्तमेवेति संक्षेपः ॥ ५ ॥

अथाश्विनशुक्लप्रतिपदमारभ्य नवरात्रारंभः ॥ स
चौदयिक्यां प्रतिपदि कर्त्तव्यः । यद्यपि नवरात्रादिकं दुर्गासंब-
न्धित्वेन प्रसिद्धं तथापि 'यथा तरोर्मूलनिषेचनेनेति' चतुर्थ-
स्कन्धीयवाक्याद्भक्तिमार्गेऽपि स्वीकृतम् ॥ ६ ॥

अथाश्विनशुक्लदशमी विजयादशमी । तत्र
भगवति नवयवदलारोपणं कार्यम् । तत्र नक्षत्रोदय-
कालो मुख्यः । ईषत्सन्ध्यापतिक्रान्तः किञ्चिदुद्भिन्नता-
रकः । स कालो विजयो ज्ञेयः सर्वकार्यार्थसिद्धिद इति
वाक्यात् ॥ सूर्योदयादेकादशो मुहूर्तस्तु गौणकालः । एकादशो
मुहूर्तोऽपि विजयः परिकीर्तित इति वाक्येऽपि शब्देन गौण-
त्वमूचनात् । तत्रैव निर्णयः । दशमी हि द्विविधा श्रवणरहिता
तद्युक्ता चेति । तत्र श्रवणरहिता चतुर्विधा ॥ पूर्वद्युरेव नक्षत्रो-
दयव्यापिनी परेद्युरेव तद्व्यापिनी । दिनद्वयेऽपि तद्व्यापिनी
दिनद्वयेऽपि नक्षत्रोदयव्यापिनी चेति ॥ तत्र पूर्वद्युरेव नक्षत्रो-
दयव्याप्तौ पूर्वैव परेद्युरेव तद्व्याप्तौ परैव दिनद्वये तु तद्व्याप्तौ
पूर्वा ग्राह्या । 'नवम्यासाहिता कार्या दशम्याश्चयुजे सिता'
एकादश्यायुता यातु न कार्या जयकाङ्क्षिभिरिति

वाक्यात् । दिनद्वयेऽपि तदव्याप्तौ परा ग्राह्या ॥ एकादशो
मुहूर्तोऽपि विजयः परिकीर्तित इत्यत्रोक्तगौणविजयमुहूर्त-
व्यापित्वादिति दिनद्वयेऽपि दशम्यां श्रवणयोगाभावे निर्णयः ।
अथ श्रवणयोगे निर्णयः । पूर्वद्युरेव नक्षत्रोदये दशम्यां श्रवण-
योगे पूर्वैव परेद्युरेव श्रवणयोगे परैव ॥ तत्रापि नक्षत्रोदयकाले
दशमीसत्त्वे सूर्योदयमारभ्याल्पश्रवणयोगे परैव ग्राह्या । आश्विने
दशमी शुक्ला श्रवणेन सप्तन्विता । विजयादशमी प्रोक्ता सैव
चात्यन्तदुर्लभेत्यादिवाक्यैः श्रवणयोगस्य प्राबल्यात् यदा तु
दिनद्वयेऽपि कर्मकाले दशम्याः श्रवणयोगस्तदा पूर्वैव ग्राह्या ॥
पूर्वविद्धायः प्राशस्त्यादिति निर्णीतमुत्सवप्रताने । यदा सूर्यो
दयेल्पादशमी भवति तारकोदयकाले च श्रवणयुक्तैकादशी तदा
तत्रैवोत्सवः कार्यः ॥ उदये दशमी किञ्चित्संपूर्णैकादशी-
यदि । श्रवणर्क्षं यदा काले सा तिथिर्विजया भवेदिति
वाक्यात् ॥ अत्र नक्षत्र प्राधान्यमङ्गीकृतमुत्सवप्रताने बहुविस्त-
रेण ॥ अत्र केचित् शिष्टास्तान्निर्णयानुसारेण न व्यवहरन्ति
किन्तु उदये दशमी किञ्चिदितिवाक्यस्य पट्टाभिप्रेकपरत्वम-
भिप्रेत्य नवमीविद्धायामेवोत्सवं कुर्वन्ति । इति विजयादशमी । ७ ।

अथाश्विनशुक्लपौर्णमास्यां रासोत्सवः । स च
राकायामेव कार्यो न त्वनुमत्याम् ॥ राकालक्षणं त्वमरकोषटी-
कायां व्याख्यासुधायामुक्तं सा पौर्णमासी उदयकाले प्रतिपद्यो-

गात् कलाहीने चन्द्रे सति अनुमतिरित्युच्यते । चन्द्रस्य पूर्णत्वे राकेति । तथा सति रासोत्सवे चन्द्रोदयव्यापिनी पूर्णिमा ग्राह्या । अखण्डमण्डलस्येन्दोरुदयकाले तदैव सत्त्वात् ॥ तथा च श्री-
भागवते । दृष्ट्वा कुमुद्वन्तमखण्डमण्डलमिति ॥ दिनद्वयेऽपि पूर्णिमास्याश्चन्द्रोदयव्याप्तौ पूर्वा ग्राह्या । संपूर्णरात्रिव्यापित्वात् चतुर्दश्या तु पूर्णिमेतियुग्मवाक्याच्च । दिनद्वयेऽपि चन्द्रोद-
यकालव्याप्त्यभावेऽपि पूर्वैव रात्रिव्यापित्वात् युग्मवाक्याच्च ॥ ८ ॥

अथ कार्तिककृष्णत्रयोदश्यां पर्व्यात्मक उ-
त्सवः ॥ स च शिष्टाचारादुदयव्यापिन्यामेव कार्यः ॥ ९ ॥

अथ कार्तिककृष्णचतुर्दश्यां सूर्योदयव्यापि-
न्यामभ्यङ्गः कार्यः । तदुक्तं भाविष्योत्तरे । कार्तिके कृ-
ष्णपक्षे तु चतुर्दश्यां दिनोदये । अवश्यमेव कर्तव्यं स्ना-
नं नरकभीरुभिरिति ॥ कचित्तु विधूदय इत्यपि पाठः ।
तिथिस्तु सूर्योदयव्यापिन्येव ग्राह्या । पूर्वाह्निकास्तु तिथयो
दैवे कार्ये फलप्रदा इत्यादि याज्ञवल्क्यवाक्यात् । यदा तु
दिनद्वयेऽपि सूर्योदयव्यापिनी चतुर्दशी तदा पूर्वा ग्राह्या ।
बहुकालव्यापित्वात् ॥ पण्डितदण्डात्मिकायास्तु तिथेर्निष्क-
मणं परे । अकर्मण्यं तिथिमलं जह्यादेकादशी विनेति
वचनेन तादृशस्थले द्वितीयदिने निषेधाच्च ॥ यदा च चतु-
र्दशी क्षयवशान्न दिनद्वयेऽपि सूर्योदयव्याप्तिस्तदा त्रयोदश्याम-

भ्यंगः कार्यः । तदुक्तं समयमयूखे चन्द्रप्रकाशवाक्ये
त्रयोदशी यदा प्रातः क्षयं याति चतुर्दशी । रात्रिशेषे
त्वमावस्या तदाभ्यंगे त्रयोदशीति ॥ १० ॥

अथ दीपोत्सवनिर्णयः ॥ तत्र कार्तिककृष्णामावास्या
प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या । तदुक्तमादित्यपुराणानौ । प्रदोषसमये
लक्ष्मीं पूजयित्वा यथा क्रमम् । दीपवृक्षाश्च दातव्याः
शक्त्या देवगृहेषु चेति । एवं विधानेकवचनेषु प्रदोषस्य कर्म
कालत्वोक्त्या सूर्यास्तानन्तरं मुहूर्त्तत्रयात्मप्रदोषव्यापिनी ग्राह्या ।
दिनद्वयेऽपि प्रदोषव्याप्तौ परा । प्रतिपद्यप्यमावास्येति युग्मवाक्ये
परविद्धायाः प्राशस्त्यात् तदुक्तं ज्योतिर्निबन्धेऽपि ॥ दण्डैक-
रजनीयोगो दर्शः स्यात्तु परेऽहनि । तदा विहाय पूर्वद्युः
परेद्युः सुखरात्रिकेति ॥ दिनद्वयेऽपि प्रदोषव्याप्त्यमाने तु
गौणप्रदोषव्याप्तिमादाय पूर्वा ग्राह्या । यत्तु त्रियामिका दर्शति-
थिर्भवेच्चेत्सार्धत्रिमामा प्रतिपद्विवृद्धौ ॥ 'दीपोत्सवे ते मुनिभिः
प्रदिष्टे ततोऽन्यथा पूर्वयुते विधेये' इति वचनं तु विषयान्तरप-
रत्वेन व्यवस्थापितं ग्रन्थकृद्भिरिति नात्रोपयुज्यते तथा चायमत्र
संग्रहः ॥ यदा परदिनेऽमावास्या सूर्यास्तं व्याप्नोति तदा परैव
ग्राह्या । पूर्वद्युरेव सूर्यास्तव्याप्तौ पूर्वैति ॥ ११ ॥

अथान्नकूटोत्सवः ॥ स च दीपोत्सवाव्यवहितदिन
एव प्रसिद्ध इति तन्निर्णयापेक्षा । अत्रोत्सवप्रताने कालान्तरेऽपि

गोवर्धनपूजनं सांप्रदायिकानां युक्तमित्युक्तम् । श्रीभागवतपञ्च-
वाराहादिवह्न्येवोदाहृतानीति तत्र द्रष्टव्यानि ॥ १२ ॥

अथ कार्तिकशुक्लद्वितीया भ्रातृद्वितीया ॥ सा यदा
प्यपराह्णव्यापिनी बहुवादसंमिता तथाप्युत्सवप्रतानोक्तभाक्तिमा-
र्गीयप्रकारानुसारेण निर्णयते । धर्मशास्त्रे हि दिवसस्य द्वौ भागौ
त्रयोभागाश्चत्वारः पञ्च पञ्चदश चेति पञ्चभेदाः ॥ तत्र भागद्व-
यपक्षे । आवर्तनात्तु पूर्वाह्णे ह्यपराह्णस्ततः पर इति वाक्या
दिनार्धात्पूर्वभागः पूर्वाह्नसंज्ञकः । तदपरो भागोऽपराह्नसंज्ञकः
तत्र पूर्वाह्णो वै देवानां मध्याह्णो मनुष्याणां अपराह्णः
पितॄणामिति वाक्यात् ॥ यद्यपि यमस्य पितृत्वेन तत्पूजाया-
मपराह्णव्याप्तिग्रहीतुमुचितं तथापि देवत्वं च पितृत्वं च यम-
स्यास्ति द्विरूपतेति वाक्यात्तत्र देवत्वस्यापि सत्त्वान्न केवलम-
पराह्णव्याप्तिग्राह्या किन्तु पूर्वाह्णपराह्णोभयव्यापिनी द्वितीया
मुख्या ॥ तत्रापि सूर्योदयमारभ्य दिनार्द्धोत्तरकालपर्यन्तं वर्तमाना
द्वितीया मुख्या । तदसम्भवे पूर्वदिने दिनार्द्धात्पूर्वं वर्तमाना-
ग्राह्या । पूर्वाह्णपराह्णोभयव्यापित्वात् । पूर्वदिने दिनार्धात्पूर्वं
द्वितीयाया अभावे तु द्वितीयदिने पूर्वाह्णव्यापिनी ग्राह्या । यमे देव-
त्वस्यापि सत्त्वात् । भाक्तिमार्गे यमपूजाया अकरणाच्चेति
निष्कर्षः । 'यथा तरोर्मूलनिषेचनेने'ति वाक्यात् भगवत्पूजायां
सर्वपूजान्तर्भावान्न काचिन्न्यूनतेत्यलं विस्तरेण ॥ १३ ॥

अथ कार्तिकशुक्लाष्टमी गोपाष्टमी ॥ सा सूर्यो-
दयव्यापिनी ग्राह्या । दिनद्वये तद्व्याप्तौ पूर्वेव बहुकालव्याप्ति-
त्वात् । अष्टमीक्षये तु विद्वैव ग्राह्या । गत्यन्तरस्याभावात् १४

अथ कार्तिक शुक्लैकादशी प्रबोधिनी । तन्निर्णयस्तु
पूर्वं ग्रन्थारम्भ एव कृत इति नात्रोच्यते । अथ देवोत्थापने
भद्रा त्याज्या तद्रहितकालस्यापि लाभात् ॥ १५ ॥

अथ पौषकृष्णनवम्यां श्रीमद्विठ्ठलनाथप्रभू-
णामुत्सवः । स चोदयव्यापिन्यां कार्यः । दिनद्वयेऽपि
तद्व्याप्तौ पूर्वा ग्राह्या । नवमीक्षये तु विद्वैव । एतदुपपादितं पूर्वं
स्वामिन्युत्सवनिर्णये ॥ १६ ॥

अथ भोगीपर्व । तत्संक्रमणपुण्यकालदिनात्पूर्वदिने
कार्यम् । अस्य लोकसिद्धत्वात् निर्णयो नापेक्षितः ॥ १७ ॥

अथ मकरसंक्रान्ति निर्णयः । तत्र दिवासंक्रमणे
माघवमतानुसारेण परा विंशतिघटिकाः पुण्यकाल इति । तत्र
स्नानादिकं कार्यम् । रात्रौ संक्रमणे तु पराश्वत्वारिंशद् घटिकाः
पुण्यकाल इति हेमाद्रिमतमनुसृत्य द्वितीयदिने दानादिकं कार्यम् ।
यद्यपि रात्रौ संक्रमणे माघवमते अर्धरात्रात्पूर्वं संक्रमणे पूर्वदिने
मध्यान्होत्तरं प्रहरद्वयं पुण्यकालः ॥ अर्धरात्रानन्तरं संक्रमणे
द्वितीयदिने मध्याह्नपर्यन्तं पुण्यकालः । पूर्णेऽर्धरात्रेसंक्रमणे

तु पूर्वेहि मध्याह्नात्परं प्रहरद्वयं पुण्यकालो द्वितीयादिने च मध्याह्नात्पूर्वं प्रहरद्वयं पुण्यकाल इत्येवं दिनद्वये पुण्यकाल इति निर्णीतम् । तथापि रात्रौ संक्रमणे सदाचारानुसारेण द्वितीयदिन एव पर्वात्मकोत्सवः कार्यः । मेषसंक्रान्तिनिर्णयस्तु चैत्रोत्सवनिर्णये वक्ष्यते ॥ १८ ॥

माघशुक्ल ५ वसंतपञ्चमी । तस्यामुदयव्यापिन्यामुत्सवः कार्यः । देवकार्ये तिथिर्ज्ञेया यस्यामभ्युदितो रविरिति वृद्धयाज्ञवल्क्यवाक्यात् दिनद्वये तद्व्याप्तौ पूर्वा, पञ्चमीक्षये तु विद्वैव ग्राह्या ॥ १९ ॥

माघशुक्लपूर्णिमायां रोपणम् । तत्र होलिकादण्डारोपणं पर्वात्मक उत्सवश्च कार्यः । अत्र शास्त्रीयवचनाभावेऽपि सकलदेशप्रसिद्धत्वात्पूर्वोक्तं कर्त्तव्यमेव । अत्र भद्रां विहाय रात्रौ पौर्णमासीमध्ये दण्डारोपणं कार्यम् । तत्र यदि रात्रिपूर्वभागे दण्डारोपस्तदा भगवत्यभ्यङ्गादिकं पूर्वदिने कार्यम् । यदा तु रात्रिपरभागे दण्डारोपणं तदा परादिने अभ्यङ्गादिकं कार्यमिति सदाचारः । यदा रात्रिपूर्वभागे चतुर्दशी द्वितीयदिने च पौर्णमासी सूर्यास्तात्प्रागेव निवर्तते यदा वा चन्द्रग्रहणं तदा यो निर्णयः स होलिकानिर्णये वक्तव्यः ॥ २० ॥

अथ फाल्गुनकृष्णसप्तम्यां श्रीगोवर्धनधरणा-
गमनोत्सवः ॥ स च भक्तिमार्गीय एवेत्यौदयिक्यामेव कार्यः ।
सप्तमीक्षये तु विद्यायामेव । दिनद्वये ऽप्युदयव्याप्तौ पूर्वस्यामेव २१

अथ फाल्गुनशुक्लपौर्णमास्यां पर्वात्मको हो-
लिकोत्सवः । तत्र पौर्णमासी प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या ।
प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या पूर्णिमा फाल्गुनी सदेति नारदवा-
क्यात् । तत्र होलिकाप्रदीपनं भद्रां विहाय रात्रौ पौर्णमासीम-
ध्ये कर्तव्यम् । तदुक्तं ज्योतिर्निबन्धे । प्रतिपद्भुतभद्रासु
यार्चिता होलिका दिवा । संवत्सरं च तद्राष्ट्रं पुरं दहति
साद्भुतम् । यदा तु पूर्वदिने चतुर्दशी प्रदोषव्यापिनी परदिने
च पूर्णिमा क्षयवशात् सायाह्नात्प्रागेव समाप्यते तदा पूर्वदिने,
सम्पूर्णरात्रौ भद्रासत्वात् । भद्रायां च होलिकानिषेधात् । परेऽहनि
प्रतिपद्येव कुर्यात् । सार्धयामत्रयं या स्याद्द्वितीयदिवसे यदा ।
प्रतिपद्वर्धमाना तु तदा सा होलिका स्मृतेति मविष्यवच-
नादिति निर्णयामृतकारः ॥ केचित्तु—प्रदोषव्यापिनी न
स्याद्यदा पूर्वादिने तदा । भद्रामुखं वर्जयित्वा होलिका-
याः प्रदीपनमिति नारदवचनात्, भद्रामुखं विहाय पूर्व-
दिन एव कार्येत्याहुः । भद्रामुखं तु आद्यघटिकापंचकपरमित्युक्तं
ज्योतिःशास्त्रे । तिथ्यर्के तु—यदा पूर्वादिने रात्रौ भद्रारहित-
कालो न लभ्यते, परदिने च पूर्णिमायाः प्रदोषव्याप्त्यभावस्तदा

भद्रा पुच्छे होला कार्येति निर्णीतम् ॥ अथ भविष्ये । सार्ध-
यामत्रयं पूर्णा द्वितीयदिवसे यदा । प्रतिपद्वर्द्धमाना तु तदा
सा होलिका स्मृतेति । अस्तोदये तु स्नात्वा होला कार्या ।
स्नात्वा कर्माणि कुर्वीत श्रुतमन्नं विवर्जयेदिति वाक्यात् ।
अथ निर्णयसिधौ । अथ परोहि अस्तोदयस्तदा पूर्वदिने भद्रा-
वर्ज्य रात्रिचतुर्थयामे विष्टिपुच्छे वा होला कार्येति निर्णीतम् ।
तथापि तिथ्यर्कादिग्रन्थोक्तनिर्णयानुसारेण अस्तोदये मोक्षानन्तरं
स्नात्वा प्रतिपन्मध्ये होलिकाप्रदीपनमेव मुख्यः पक्ष इति
तथैव कार्यम् ॥ अस्तोदयातिरिक्ते केवलग्रहणे तु भद्रामुखा-
तिरिक्तकाले भद्रापुच्छे वा द्वितीयदिने प्रतिपन्मध्ये वा होलिका-
प्रदीपनं मतभेदेन बहुधा निर्णीतं तथापि भक्तिमार्गे यथा सेवा-
सौकर्यं तथा कार्यम् ॥ यदा तु दोलोत्सवदिने अस्तोदयस्तदा
मोक्षानन्तरं होलिकाप्रदीपनं वा सेवासौकार्याय पूर्वदिने रात्रौ
भद्रामुखं त्यक्त्वा भद्रापुच्छे वा होलिकाप्रदीपनं शास्त्रोक्तत्वा-
दुचितमेवेत्याकलनीयं सुधीभिः ॥ अत्र होलिकाप्रदीपनं रात्रि-
पूर्वभागे परभागे वा भवतु पर्व्वत्तमक उत्सवस्तु होलिकाप्रदीप-
नात्पूर्वमेव कार्यः ॥ इति सकलशिष्टाचारसंमतम् ॥ २२ ॥

अथदोलोत्सवनिर्णयः ॥ स च फाल्गुनपौर्णिमास्यां
पूर्णिमासमीपवर्तिन्यामुत्तराफाल्गुन्यां वा कार्यः । तदुक्तं ब्रह्म-
पुराणे ॥ नरो दोलायितं दृष्ट्वा गोविन्दं पुरुषोत्तमम् ।

फाल्गुन्यां मयतो भूत्वा गोविन्दभुवनं व्रजेरिति ॥ स्कान्दे
 पुरुषोत्तममाहात्म्ये ॥ तपस्ये मासि राकायां यदोत्तराफाल्गुनी
 भवेत् । तदा दोलोत्सवः कार्यस्तच्च श्रीपुरुषोत्तमे ॥
 फाल्गुन्यां क्रीडनं कुर्यात् दोलायां मम भूमिष । दोलायां
 येऽपि पश्यन्ति दक्षिणामुखं पूजितम् ॥ ब्रह्महत्यादिभिः
 पापैर्मुच्यन्ते नात्र संशय इति ॥ कालश्च यामिन्याः पश्चिमे
 याम इति निश्चीयत इत्युक्तमुत्सवप्रताने ॥ अन्यत्रापि काल-
 माधवीयादौ बौधायनवचनम् । सा तिथिस्तच्च नक्षत्रं यस्या-
 मभ्युदितो रविरिति स्वल्पनक्षत्रसत्वे तु नक्षत्रमध्येऽधिवास-
 नमात्रं कृत्वा नक्षत्रमतिक्रम्य प्रभोर्दोलनारोहणे रथारोहणे च
 न दोषः । दिनद्वयेऽपि नक्षत्रस्य सूर्योदयव्याप्तौ नक्षत्रक्षये वा
 पूर्वदिनमेव ग्राह्यम् ॥ दोलोत्सवदिने ग्रहणसत्वे तु नक्षत्ररहिता-
 यामपि केवलपौर्णमास्यामुत्सवः कार्यः ॥ पूर्वोक्तब्रह्मपुराणवचने
 केवलपौर्णमास्यामपि दोलोत्सवविधानात् । उत्सवप्रतानेऽपि
 दोलोत्सवनिर्णयारम्भे ॥ फाल्गुनपौर्णमास्यां पूर्णिमासमीपे उत्त-
 राफाल्गुन्यां वा दोलोत्सवः कार्य इति । इति दोलोत्सवः ॥२३॥

अथ चैत्रशुक्लप्रतिपदि वत्सरादिः ॥ सा सूर्योद-
 यव्यापिनी ग्राह्या ॥ चैत्रे मासि जगद्ब्रह्मा ससर्ज प्रथमे-
 ऽहनि । शुक्लपक्षे सप्तमं तु तदा सूर्योदये सतीति
 ब्राह्मोक्तेः ॥ दिनद्वयेऽपि सूर्योदय व्याप्तावव्याप्तौ वा पूर्वव ॥२४॥

अथ मेषसंक्रान्तिः ॥ तत्र दिवासंक्रमणे पूवाः पराश्च दशघटिकाः पुण्यकालः । तदुक्तं माधवीये कालनिर्णये ॥ वर्तमाने तुल्यामेषे नाड्यस्तूभयतो दशेति ॥ रात्रौ संक्रमणे तु अर्धरात्रात्पूर्वं संक्रमणे पूर्वदिने मध्याह्नात्परतः प्रहरद्वयं पुण्यकालः ॥ निशीथमध्ये संक्रमणे तु पूर्वदिने मध्याह्नात्परतः प्रहरद्वयं परदिने च मध्याह्नात्पूर्वं प्रहरद्वयमित्येवं दिनद्वयं पुण्यकालः ॥ तदुक्तं रात्रौ संक्रमणे भानोर्दिनार्धं स्नानदानयोः । अर्धरात्रादधस्तस्मिन्मध्याह्नस्योपरिक्रिया ॥ १ ॥ ऊर्ध्वं संक्रमणे चोर्ध्वमुदयात्प्रहरद्वयम् ॥ पूर्णं चेदर्धरात्रे तु यदा संक्रमते रविः । ॥ प्राहुर्दिनद्वयं पुण्यं मुक्त्वा मकरकर्कटा ॥ विति ॥ २५ ॥

अथ श्रीरामनवमीनिर्णयः ॥ सा चोदयव्यापिनी ग्राह्या । तदुक्तमगस्त्यसंहितायाम् ॥ चैत्रशुक्ला तु नवमी पुनर्वसुयुता यदि । सैव मध्याह्नयोगेन महापुण्यतमा भवेदिति ॥ अत्र सैवेति विशिष्टपरामर्शान्मध्याह्ने पुनर्वसुयोगे महापुण्यतमत्वम् ॥ मध्याह्नादन्यत्र योगे पुण्यतमत्वम् । अयोगे तु पुण्यत्वमिति व्याख्यातारः ॥ दिनद्वयेऽपि सूर्योदयव्याप्ता बहुकालव्यापित्वात् पूर्वैव ग्राह्या । नवमीक्षये तु विज्ञैव ग्राह्या, गत्यन्तराभावात् ॥ यदा तु पारणदिने क्षयवशाद्दशमी न लभ्यते तदा विज्ञायामुपोषणं कृत्वा दशम्यामेव पारणं कार्यम् ।

तदुक्तं माधवीये नवमी चाष्टमीविद्धा त्याज्या विष्णुपरा-
यणैः । उपोषणं नवम्यां च दशम्यामेव पारणमिति
स्मार्तनिबन्धकाराः । वैष्णवैस्तु शुद्धां नवमीमुपोष्य विद्वकादश्यां
पारणं कार्यमिति ॥ एतच्च निर्णीतं श्रीविठ्ठलनाथप्रभुभिः स्वकृत-
श्रीरामनवमीनिर्णये उत्सवप्रताने च तेनायं निष्कर्ष इत्यादिना
निर्णीतम् ॥ २६ ॥

अथ वैशाखकृष्णैकादश्यां श्रीमदाचार्यचर-
णोत्सवः स च स्वामिन्युत्सववदौदयिक्यां कार्यः । युगाद्या
वर्षवृद्धिश्च सप्तमी पार्वतीप्रिया । रवेरुदयमीक्षन्ते न तत्र
तिथियुग्मतेति वाक्यात् । दिन द्वये सूर्योदयव्याप्तौ पूर्वस्या-
मुत्सवः कार्यः । उपवासवन्निर्णयाभावात् । एकादशीक्षये तु विद्धा-
यामेवोत्सव इति संक्षेपः ॥ २७ ॥

वैशाख शुक्लतृतीयायां चन्दनयात्रोत्सवः ॥
तदुक्तं स्कान्दे पुरुषोत्तममाहात्म्ये ॥ वैशाखशुक्लपक्षे तु तृती-
याऽक्षयसंज्ञिता । तत्र मां लेपयेद्गन्धलेपनैरतिशोभनै-
रिति । सा च सूर्योदयव्यापिनी ग्राह्या ॥ तदुक्तं स्कान्दे ।
कलाकाष्ठाऽपि वा यत्र द्वितीया संप्रवृश्यते । सा तृतीया
न कर्त्तव्या कर्त्तव्या गणसंयुतेति ॥ दिनद्वये सूर्योदयव्याप्तौ
पूर्वेव । क्षये तु विद्वैव ग्राह्या ॥ २८ ॥

वैशाखशुक्लचतुर्दश्यां श्रीनृसिंहोत्सवः । तदुक्तं
 नृसिंहपुराणे स्कान्दे च ॥ वैशाखशुक्लपक्षे तु चतुर्दश्यां
 निशामुखे । मज्जन्मसंभवं पुण्यं व्रतं पापप्रणाशनम् ॥
 वर्षे वर्षे तु कर्त्तव्यं मम संतुष्टिकारणमिति ॥ वैशाखस्य-
 चतुर्दश्यां सोमवारेऽनिच्छत्तके । अवतारो नृसिंहस्य
 प्रदोषसमये द्विजाः ॥ अत्र चतुर्दशी त्रयोदशीविधरहिता
 ग्राह्या । तदुक्तं समयमयूखे ब्रह्मपुराणे । अनङ्गेन समायुक्ता
 न सोपोष्या चतुर्दशी । पूर्णायुक्तां च कुर्वीत नरसिंहस्य
 तुष्टये ॥ यः करोति नरो मोहात्कामविद्धां चतुर्दशीम् ।
 धनापत्यैर्वियुज्येत तस्मात्तां परिवर्जयेदिति । दिनद्वये सूर्यो
 दयव्याप्तौ पूर्वदिने उत्सवः । क्षये तु विद्धायामेवोत्सवः कार्यो
 गत्यन्तराभावात् ॥ २९ ॥

ज्येष्ठ शुक्ल दशमी दशहरा । तदुक्तं ब्रह्मपुराणे-
 ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशमी हस्तसंयुता । हरते दश
 पापानि तस्माद्दशहरा स्मृतेति ॥ ॥ वाराहेऽपि ॥ दशमी
 शुक्लपक्षे तु ज्येष्ठे मासि कुजेऽहनि । अवतीर्णा स्वतः
 स्वर्गाद्स्वर्श्वं च सरिद्वरा इति स्कान्दे तु दशयोगा उक्ताः ॥
 यथा, ज्येष्ठेमासि सिते पक्षे दशमी बुधहस्तयोः । व्यतीपाते
 गरानन्दे कन्या चन्द्रे वृषे रवौ । दशयोगे नरःस्नात्वा
 सर्वपापैः प्रमुच्यते इति ॥ अत्र बुधभौमयोः कल्पभेदेन

व्यवस्था ॥ अत्र निर्णयसिन्धौ । इयं च, यत्र योगबाहुल्यं सैव
ग्राह्येत्युक्तं यद्यपि, तथापि भक्तिमार्गे उदयव्यापिनी ग्राह्या ॥
तथैव सदाचारात् ॥ ३० ॥

ज्येष्ठशुक्ल पौर्णिमायां तत्समीपे वा ज्येष्ठायां
ज्येष्ठाभिषेकोत्सवः ॥ तदुक्तं ब्राह्मे । ज्येष्ठे मासि च
संप्राप्ते नक्षत्रे चन्द्रदैवते । पौर्णिमास्यां तदा स्नानं सर्वकालं
हरेर्द्विजा इति ॥ तथा स्वर्णप्रर्मानुवाकेन स्नापयेत्पुरुषो-
त्तममिति । पौर्णिमास्यां सूक्तमन्त्रैः स्नापयेद्विधिवद्विभुमिति च ।
अत्र च पौर्णिमास्यामिति सामीप्यसप्तमी ॥ तेन दोलोत्सववदे-
तद्व्यवस्था ज्ञेया । तिथिनक्षत्रयोगश्चेत् प्रशस्तत्वं ज्ञेयम् । ज्येष्ठां
ज्येष्ठक्षयुक्तायां यः पश्येत्पुरुषोत्तमम् । कुक्षैकविंशमुद्धृत्य
विष्णुलोकं स गच्छतीति ब्राह्मात् ॥ तिथिनक्षत्रयोगाभावे तु
दोलोत्सववत् केवलनक्षत्रमेव ग्राह्यम् ॥ अत्रचन्द्रग्रहणसम्भवे तु
दोलोत्सववत् केवलपौर्णिमास्यामुत्सवः कार्य इति निर्णयः ॥ ३१ ॥

अथाषाढे रथोत्सवः । तदुक्तं स्कान्दे—विशेषान्मोक्ष-
दाषाढद्वितीया पुण्यसंयुता । ऋक्षाभावे तिथौ कार्या सदा
सा प्रीतये मम । आषाढस्य सिते पक्षे द्वितीया पुण्यसंयुता
तस्यां रथे समारोप्य रामं मां भद्रया सह । महोत्सवं
प्रवर्त्यर्थं प्रणमेत द्विजान्बहूनि ॥ तिथिनक्षत्रयोगाभावे
केवलं नक्षत्रमेव ग्राह्यमिति निर्णीतं ज्येष्ठाभिषेकनिर्णये ॥ ३२ ॥

आषाढशुक्लषष्ठ्यां षष्ठपंडुसंज्ञकं पर्व ॥ तच्च
सदाचारसिद्धम् ॥ तत्र षष्ठी उदयव्यापिनी ग्राह्या । तथैव
शिष्टाचारात् ॥ ३३ ॥

आषाढशुक्लपौर्णमास्यामुदयव्यापिन्यां प-
र्वात्मक उत्सवः । दैवकार्ये तिथिर्ज्ञेया यस्यामभ्युदितो
रविरिति वृद्धयाज्ञवल्क्यवाक्यात् ॥ यद्यपि चतुर्दश्यां च पूर्णि-
मेति युग्मवाक्ये पूर्वविद्धा गृहीता तथापि व्यासपूजादौ परवि-
द्धाग्रहणात् । भक्तिमार्गे तथैव शिष्टाचाराच्च परविद्धैव ग्राह्या । ३४ ।

अथ श्रावणे मासि यस्मिन् कस्मिंश्चिच्छुभदिने
हिन्दोलाऽऽन्दोलनारंभः । स च वसन्तोत्सववत्सकल देश-
चारसिद्धः । वसन्तोत्सवादौ सदाचारस्य प्रामाण्यं पूर्वमीमांसाप्रथ-
माध्यायतृतीयपादे स्मृतिसदाचारनिर्णये विस्तरेण प्रतिपादितम् ।
अथ श्रावणशुक्लतृतीया लोके मधुसूतेति प्रसिद्धा । तस्मा यद्यपि
वर्मशास्त्रे गौरिसंबन्धित्वं प्रसिद्धं तथापि श्रीभागवते दशमस्क-
न्धाद्वितीयाध्याये मायां प्रति भगवद्वाक्ये, दुर्गेषु भद्रकालीति
विजया वैष्णवीति चेत्यत्र वैष्णवी नारायणीत्यादिशब्दप्रयो-
गात् ॥ यथा तरोर्मूलनिषेचनेनेति वाक्यात् भगवत्पूजनस्य
सकलतृप्तिहेतुत्वेन च तृतीयायां पर्वात्मक उत्सवो भक्तिमार्गेऽपि
शिष्टाचारसिद्धः । सा च तृतीया परयुता ग्राह्येत्युक्तं
निर्णयसिन्धौ ॥ ३५ ॥

अथ श्रावणशुक्लपंचमी नागपञ्चमी ॥ सा च माग-
पूजादौ परैवेति सामान्यनिर्णय उक्तः ॥ श्रावणे पंचमीशुक्ला
संप्रोक्ता नागपंचमी । तां परित्यज्य तु पंचम्यश्चतुर्थीसहिता
हिता इत्यादिवचनानि निर्णयसिंधौ प्रसिद्धानि ॥ ३६ ॥

अथ श्रावणशुक्लैकादश्यां पवित्रारोपणो-
त्सवः ॥ स च विष्णुरहस्य उक्तः । श्रावणस्य सिते पक्षे
कर्कटस्थे दिवाकरे । द्वादश्यां वासुदेवस्य पवित्रारोपणं
स्मृतम् ॥ द्वादश्यां श्रावणे वापि पंचम्यामथवा द्विज ।
अनुकूलेषु कर्त्तव्यं पंचदश्यामथापि वा । मुख्यान्नाभे हि
सर्वत्र यावन्नोत्तिष्ठते हरिरिति । अत्र प्रथमो द्वादशीशब्द
एकादशीपर इत्यादि निर्णीतमुत्सवप्रतापे बहुविस्तरेण ॥ एतच्च
भद्रां विहाय कर्त्तव्यं गत्यंतरसंभवात् ॥ अत्र दशमीवेधस्त्याज्यः ।
विद्वैकादश्या आसुरीत्वश्रवणात् ॥ वेधनिर्णयश्च ग्रंथारम्भे
एकादशीनिर्णये कृत इति तन्नोऽवधेयः ॥ पवित्रारोपणं काम्यं
नित्यं च । तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्तथा
स्त्री शूद्र एव च । स्वधर्मनिरताः सर्वे भक्त्या कुर्युः पवि-
त्रकम् ॥ न करोति विधानेन पवित्रारोपणं तु यः । अस्य
सांवत्सरी पूजा निष्फला मुनिसत्तम ॥ तस्माद्भक्तिसमा-
युक्तैर्नरैर्विष्णुपरायणैः । वर्षे वर्षे प्रकर्त्तव्यं पवित्रारोपणं
हरेरिति ॥ ३७ ॥

अथ श्रावणपौर्णमास्यां रक्षाबन्धनोत्सवः । स च
भद्रारहितायां तात्कालिकपौर्णमास्यां कार्यः ॥ भद्रायां द्वे न
कर्तव्ये श्रावणी फाल्गुनी तथा । श्रावणी नृपतिं हन्ति राष्ट्रं
हन्ति च फाल्गुनीति वाक्यादिति संक्षेपः ॥ ३८ ॥

इति निर्भयरामभट्टविरचितो व्रतो-
त्सवादिनिर्णयसंग्रहः समाप्तः ॥

अथ गो. श्रीपुरुषोत्तमचरणरचित
दोलोत्सवनिर्णयः ।

फाल्गुनपौर्णमास्यां, पूर्णिमाशमीषु उत्तराफाल्गुन्यां वा
दोलोत्सवः ॥ तदुक्तम् ' ब्रह्मपुराणे ' (ज्यैष्ठीप्रशंसकाध्याये)
नरो दोलायितं दृष्ट्वा गोविन्दं पुरुषोत्तमम् । फाल्गुन्यां
प्रयतो भूत्वा गोविन्दभुवनं व्रजेत् ' इति । (स्कान्दे पुरु-
षोत्तममाहात्म्ये) तपस्ये वासि राकायां सदोत्तराफाल्गुनी
भवेत् । तदा दोलोत्सवः कार्यस्तच्च श्रीपुरुषोत्तमे "
फाल्गुन्यां क्रीडनं कुर्यादोलायां यय भूमिषु, दोलायां येऽपि

पश्यान्ति दक्षिणामुखपूजितम् । ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मु-
च्यन्ते नात्र संशय इति । तथा तत्रैवाग्रे ॥ फाल्गुने मासि
कुर्वीत दोलारोहणमुत्तमम् ॥ यत्र क्रीडति गोविन्दो
लोकानुग्रहणाय वै इति । अत्राग्रे चतुर्दश्यां निष्णामुखे बह्व्यु-
त्सवं प्रकुर्वीत इत्युक्त्वा प्रातर्यामे चतुर्दश्यां गोविन्द-
प्रतिमां शुभाम् इत्यादिना प्रत्यर्चापूजनादिकं दोलासमीप-
नयनम् । फलपुष्पावनम्रैश्च शाखिभिः परिकल्पिते । वृन्दा-
वनान्तरे रम्ये मत्तभ्रमरचारिणि ॥ कोकिलारावमधुरे
नानापक्षिगणकुले । नानोपशोभारचिते कालागुरुसुधू-
पिते” इत्यादिना वृन्दावनकरणं, दोलायाञ्च भगवतः स्थापनं,
ततः “ उपवेश्याथ गोविन्दम्पूजयेदुपचारकैः । वल्लवीवृ-
न्दमध्यस्थं कदम्बतरुमूलगम् । हास्यलास्यविलासैश्च
क्रीडमानं वनान्तरे । गोपिकाभिश्च गोपालैर्लीलांदोलि-
तयानगम् । चिन्तयित्वा जगन्नाथं विकिरेद्गन्धचूर्णकैः ।
सकर्पूरैः पीतरक्तशुक्लैर्दिक्षु सन्ततः । आन्दोलयेद्दोलि-
कायां सप्तवारञ्शनैः शनैः । त्रिरेवदोलयेद्देवं सर्वपापाप-
नोदनम् । भक्त्यानुग्राहकं पुसां भुक्तिमुक्तयैककारणम् ।
लीलाविचेष्टितं यस्य प्रथमं सहजन्तथा । अहः सद्यः
क्षयकरं मूलाविद्यानिवर्तकम् । पश्यन् द्वितीयं हरति गोह-
त्याद्युपपातकम् । क्षयन्तश्चेषपापानि तृतीयं नात्र संशयः ।
इत्यादिना च प्रकारः फलं चेत्तम् । तेनायमेव प्रकारः । कालश्च

र्यामिन्याः पश्चिमयाम इति निश्चीयते ॥ एवं सति पुराणभेदेन तिथिद्वयस्योक्तत्वात् “ राकायाम् ” इति सामीप्यसप्तम्बा च फाल्गुने राकासमीपे यदोत्तराफाल्गुनी, तदा दोलोत्सवः कार्य इति वचनव्यक्तेश्च अपररात्रिव्यापिन्यामुत्तराफाल्गुन्यां दोलोत्सवः कार्यः । न तु तिथावाग्रहःकर्त्तव्यः । नक्षत्रप्राबल्यस्य विजयदशम्यां दर्शितत्वादिति न च सामीप्यार्थे विनिगमनाविरहः । फाल्गुनचैत्रादिसंज्ञानां तत्तन्नक्षत्रयुक्तपौर्णमासीवत्ताप्रयुक्तत्वेऽपि तद्योगस्याऽनियतत्वेन यदा तदभावस्तदापि तन्मासव्यवहारो नक्षत्रस्य तिथिसामीप्यमादायैव क्रियत इति प्रकृते तद् ग्रहणे दोषाभावात् । अत एव च मासादिषदसप्तमीषु न सोर्धो गृह्यत इति न कोपि शङ्कालेश इति दिक् ॥

इति नबलक्षग्रंथकर्तृगोस्वामिश्रीपुरुषोत्तमजीमहाराजकृष्णो
दोलोत्सवनिर्णयः समाप्तः ।

१ अयमाशयः—“ कालश्चेत्यादि ” पंक्तिभिः श्रीपुरुषोत्तमचरणैर्भगवतो दोलारोहणस्य कालो निर्णयते । तत्र पुराणवचनैः कालद्वयं प्राप्यते । पूर्णिमा चतुर्दशीच । तत्रैकं चतुर्दशीवचनं पूर्णिमायास्तु वचनद्वयम् । न चोत्तराफाल्गुन्यपि दोलाधिरोहणसमय इति शङ्क्यं, नक्षत्रस्य समयवाचकत्वाभावात् । तिथेरेव कालवाचकत्वात् ‘ तिथिः शरीरं देवस्येति ’ वाक्यात् । नक्षत्रस्य तु पावनत्वाद् ग्राह्यत्वं ‘ यत्पुण्यं नक्षत्रं तद्भद्रं कुर्वीते ’ इति श्रुतेः । अत एव पुराणवाक्ये प्राशस्त्यग्रहणाद्धेतोः ‘ यदोत्तराफाल्गुनी भवेत् ’ इत्युक्तम् । तत्रापि ‘ राकाया ’ मित्युक्त्या पूर्णिमास-

सम्बन्धस्तु न त्यक्त एव । तेन ये केवलमश्वत्थ एव दोलोत्सवं चिकीर्षन्ति ते तदनभिज्ञाः । सामीप्यार्थस्तु वचनान्तरसंगत्या चतुर्दशी अपि संप्राप्यत्वा द्वे तोर्गृहीतः । चतुर्दशी हि राकावा अव्यवहितमनोपि भवतीति राकावत् । किंच उत्तराफाल्गुनी वाक्ये, फाल्गुनोत्सवः, राका, उत्तरा चेति श्रवणं समुदितं गृह्यते । तेन फाल्गुने सति राका सम्बन्धे सति उत्तराफाल्गुनी यदि भवेत्तर्हि प्रशस्तो दोलोत्सव इति स्फुटोर्थः । द्वितीयायां तु न फाल्गुनो, न राका सम्बन्धो न शास्त्रोक्ता तिथिः । तेन वैग्रहणा द्वितीया दोलोत्सवे शास्त्रविरुद्धः समयः ।

देवादि-रमानाथः ।

साम्प्रदायिक पुस्तकैः—

श्रीमद्भागवत श्रीसुबोधिनीजी प्रथमस्कन्ध संस्कृतम्	३)
११ " द्वितीयस्कन्ध "	२)
१२ " तृतीयस्कन्ध " प्रकाश सहित	६)
१३ " दशमपूर्वार्ध तथा राजस अमेय प्रकरणम् ।	२॥॥
१४ " उत्तरार्ध " साधन "	१॥)
१५ " " " फल "	१॥)
१६ " " " सात्त्विक अमेय "	१॥)
१७ " " " साधन "	१॥)
१८ " " " फल "	१॥)
उत्सवप्रतान श्रीपुरुषोत्तमजी महाराज कृत	१॥)
श्रीवल्लभदिग्विजय भाषा टीका सहित—	॥)
श्रीवल्लभदिग्विजय गुजराती भाषाने—	॥=)

श्रीनवरत्न शुद्धाद्वैतमार्तण्ड्य भाषाटीका टिप्पणी—	I)
कठोपनिषद्भाष्य अपूर्ण मारुतमार्तण्ड्य विरचित—	II)
शुद्धाद्वैतमार्तण्ड्य गुजराती भाषामें—	I)
नवरत्न भाषाटीका टिप्पणी सहित—	-)
नवरत्न गुजराती भाषा सहित—	-)
श्रीनाथजीकी प्राकट्यवार्ता ब्रजभाषामें—	II)
श्रीनाथजीकी प्राकट्यवार्ता गुजराती भाषामें	III)
वैष्णवोपयोगी संग्रह ब्रजभाषा सहित	-)
वैष्णवोपयोगी संग्रह गुजराती भाषामें	-)
श्रीसर्वोत्तमस्तोत्र, संस्कृत टीकाद्वय	III)
” गुजर भाषा टीका	III)
” ब्रजभाषा टीका	III)
कामाख्यदोष विवरण हिन्दीटीका	-)
” गुजराती टीका	-)
श्रीपुरुषोत्तमयोग भागवद्गीता—	=)
ज्येष्ठामिषेक—	=)
मूलपुरुष—	-)
साहित्य वैभवम्	-)
टिप्पणी	-)
श्रीनाथपञ्चाङ्ग	-)
श्रीमद्भागवत मन्त्रोपनिषद्गीता द्वितीयस्कन्ध प्रथमाध्याय हिन्दीअनुवाद—	=)

ठि० श्रीगोवर्द्धनपुस्तकालय अधदा श्रीविद्याविभाग ।
श्रीनाथद्वारा (पेन्नाड)